

Terracotta

HET AMSTERDAMSE BANKIERSHUIS KEIZERSGRACHT 452

DOOR MEINDERT STOKROOS*)

In 1860 werden door de aannemer G.H. Kuiper aan het pand Keizersgracht 452 te Amsterdam op last van de architect Outhoorn terracotta ornamenten geplaatst. Het waren producten van de heren Twiss en Co uit Arnhem, fabrikanten van terracotta. In het verslag van de toestand der gemeente Arnhem over het jaar 1853 lezen we 'dat hier eene fabriek voor bouwkundige ornamenten in aanbouw is'. Rond 1855 is sprake van een tweetal fabrieken maar in de daarop volgende jaren wordt alleen nog de fabriek van Twiss en Co vermeld. Het was een onderneming die bij voortduring 'naar den eisch des tijds, huis-, tuin-, en gevel-versieringen' leverde. Er werd van begin af aan flink geïnvesteerd en in de jaren zestig komen bij de afgegeven certificaten van oorsprong herhaaldelijk terracotta produkten voor die hun weg vinden naar Nederlands Oost Indie. Een internationale onderneming en dat allemaal op de Rijnkade bij het Roermondsplein.

Aan het einde van de zestiger jaren gaat de onderneming over in handen van J.C. Stoeller die het bedrijf tot 1895 voortzette.

Over de bedrijfsvoering is niet zoveel te achterhalen. Het aantal werknemers schommelde om en nabij de 20 waaronder een paar kinderen. In het gemeentelijk verslag over 1864 vernemen we dat er een 'engelsche machine ter bereiding van het leem' staat opgesteld en voorts beschikt men over een 'gewone bakoven'. In het volgend decennium schijnt ook een stoomwerktuig in bedrijf te zijn. In 1860 werd in Musis Sa-

crum een nijverheidstentoonstelling gehouden en het 'etablissement van de heeren Nicola en Twiss' was present. Opmerkelijk waren de daar getoonde ontwerpen van gevels en een fontein met toepassing van terracotta ornamenten 'geteekend en ontworpen door André Pirlèt' verbonden aan de onderneming'. De fabriek gaf platen uit van 'voorhanden modellen'. Dit betekende niet dat men alleen maar modellen uit de catalogus verkocht. Stoeller maakte ook ornamenten naar tekening die hij niet in de handel bracht wanneer de architect daarop tegen was. Het was namelijk niet ongewoon dat fabrieken dit deden. Over de positie van de ontwerper binnen zijn onderneming merkte Stoeller in 1877 het volgende op: 'Het plaatsen van artisten aan industriële ondernemingen zoals hij er eene bezit als terracotta fabrikant, biedt groote moeilijkheden aan. Zij eischen ten eerste een hoog salaris en ten andere zijn zij niet te gebruiken voor ander werk bij die onderneming'.

In 1879 was de fabriek op de nijverheidstentoonstelling in Arnhem vertegenwoordigd met een verzameling bouwornamenten in terracotta, portland cement en gips. Een leeuw kostte f 60,- een grote vaas en piedestal moest f 105,- opbrengen. De portlandcementbuizen varieerden van f 1,50 tot f 6,50 in prijs. De opkomst van de portlandcement als grondstof voor allerlei bouwkundige artikelen zou op den duur de terracotta fabrieken geduchte concurrentie aandoen.

Terug naar Keizersgracht 452 waar het woonhuis van bankier Fuld een eigentijds gezicht kreeg. Kuiper sprak wel zijn voorkeur uit voor het gebruik van hardsteen ten opzichte van terracotta 'maar dáár waar men om kostbaarheid bovengenoemde materialen als versiering moet vermijden, ... zij het mij vergund hare doelmatigheid u kenbaar te maken'. Aangezien de bekende terracotta-fabriek van de heer Martin uit Zeist niet binnen de gewenste termijn kon leveren ging Kuiper in zee met Twiss en Co. De aanwezigheid van 4 'modelleurs' en verdere outillage van de fabriek leken hem voldoende garantie voor spoedige aflevering.

Bij de fabricage werd gebruik gemaakt van kleien afkomstig uit het Boven Rijngebied, de Vecht bij Utrecht en de Rijn bij Alphen. Na het weken en het zeven werden deze kleien gemalen teneinde ze te ontdoen van grove bestanddelen. Van deze klei werd een voorwerp naar tekening geboetseerd waarbij wel rekening gehouden diende te worden met 10 pct. krimp bij het drogen. Vervolgens werd van gips een duplicaat vervaardigd. Het gips betrof Stoeller uit Parijs; tijdens de Frans-Duitse oorlog ondervond men problemen met de aflevering. Van dit gipsen duplicaat werd de contramal gemaakt die bij het productieproces werd gebruikt. In de holle mal werd met de hand de toebeide klei gestreken waarbij er opgelet moest worden dat de wanden van de ornamenten van gelijke dikte waren. Na droging werd het eindprodukt tot sinterens toe gebakken om zo goed mogelijk bestand te zijn tegen atmosferische omstandigheden.

In het najaar van 1860 werden de ornamenten op de Keizersgracht geplaatst. De bevestiging geschiedde op verschillende manieren; met lood beklede ijzeren ankers, met portlandcement in het metselwerk of met houtschroeven op de houten lijstwerken. Om met ankers te kunnen werken dienden aan de holle achterzijde van het ornament ogen aanwezig te zijn. Ingeval van schroeven dienden voorzorgen genomen te worden om breuk te voorkomen: tussen ornament en muur werd een laag 'mostpapier' vilt of kalkspecie aangebracht. Tenslotte werden de ornamenten geschilderd en gezand waardoor van het oorspronkelijk materiaal niets meer was te zien.

Het gebruik van terracotta als goedkoop bouwmetaal was geen onverdeeld succes en dat gold voor menig 'minkostend' materiaal zoals zink en gietijzer. Er waren nogal

Terracotta in het fries en kapitelen van de pilasters

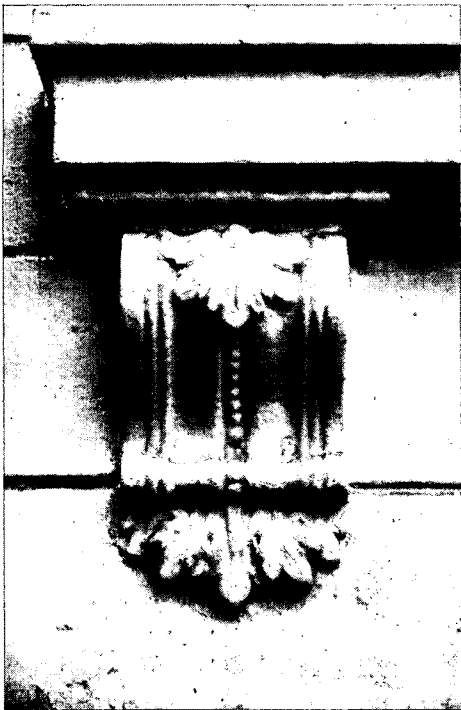
* De heer M.L. Stokroos - auteur van de boeken 'Gietijzer in Nederland' en 'Zink in Nederland' - is thans bezig met de voorbereiding van een boekje over de toepassing van terracotta en kunststeen (bv. cementsteen, kalkzandsteen etc) in de vorige eeuw. Mochten er lezers zijn die suggesties hebben aangaande dit onderwerp dan kunnen zij contact opnemen met het Gemeentelijk bureau Monumentenzorg, Keizersgracht 123, Amsterdam.

Keizergracht 452

wat architecten die hun gramschap uitten over de toepassing van deze materialen. Het begon allemaal zo hoopvol wat betreft de terracotta toen in 1844 de Nederlandse Maatschappij tot bevordering van Nijverheid onder invloed van ontwikkelingen in het naburige Duitsland een prijsvraag uitschreef om 'deze bouwwijze ook meer en

Terracotta console, de schroeven zijn enigszins zichtbaar

meer in Nederland te zien ingevoerd, ten einde het vergankelijke hout, en den kostbare buitenlandsche hardsteen zoo veel mogelijk te vervangen'.

In 1847 was het A. Oltmans die fel van leer trok in de *Bouwkundige Bijdragen* tegen 'eene valsche en bedrieglijke architectuur' en een pleidooi voerde voor 'zuivere waarheid in het gebruik der bouwstoffen'. Vele jaren werd geageerd tegen de 'decoratieve schijn-konstruktien', 'de smakelooze, misplaatste en valsche dekoratie' en de 'tint van onwaarheid'. Ook Stoeller viel de nodige kritiek ten deel. In 1877 exposeerde de firma in het Paleis voor Volksvlijt in Amsterdam ter gelegenheid van de Tentoonstelling van Kunst toegepast op Nijverheid. A. le Comte leverde ernstige kritiek op tal van inzendingen. Over Stoellers inzending wordt ondermeer het volgende gezegd: 'de modellen zijn kortweg slecht; 't is een gedurige herhaling van een soort bladkrul, die nu naar rechts, dan naar links omslaat, een bastaard afkomeling van de C-lijn uit het Louis XV-ornament; aan dit blad ontbreekt alle begrip van een fijner modelé'.

Desondanks bleven de fabrieken het 'min-kostend' materiaal maken en werden bekroond op tentoonstellingen. Vandaar dat de monumentenzorger er mee geconfronteerd kan worden bij de inventarisatie van de jongere bouwkunst. Voor het oog door de lagen verf niet altijd even herkenbaar maar met enige inventiviteit komt men in aanraking met de fascinerende wereld van terracotta, portlandcementsteen, carton pierre, gutta percha etc.. Kijkt U mee?